УДК 378.14+37.014.5(4:477)

Н. Г. Сидорчук,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
sydorchukng@ukr.net

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ: МИСТЕЦТВО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

У статті на основі загальної характеристики університетської освіти як соціально-культурного явища середньовічної Європи розглянуто механізми становлення професійно-педагогічної діяльності як особливого мистецтва педагогічної дії. Зроблено висновок про те, що організаційні умови діяльності середньовічних університетів забезпечували підготовку вчительських кадрів невербальним шляхом: через систему невербальних знань, безпосередньої участі у практичній педагогічній діяльності під керівництвом наставника, залучення студентів до педагогічної діяльності у межах отримання наукового ступеня.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняної системи освіти актуальним стає питання підготовки вчителя нової формації. Актуалізація історичних реалій становлення та розвитку окресленої проблеми є важливим підґрунтям для розв'язання поставленого завдання. Особливої уваги у зазначеному контексті заслуговує епоха Середньовіччя, коли поряд з монастирськими, соборними, капітульними й панськими школами виникають особливі школи, не пов'язані з інтересами місцевого приходу, монастиря або міста – університети (від латинського слова "universitas" – сукупність) – установи, що зробили дійсний переворот у повсякденному та духовному житті європейців, а також заклали традицію підготовки вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження становлять роботи з історії університетської освіти О. Глузмана, О. Джуринського, К. Іванової, К. Лавриненко-Омецинської, Є. Подольської, К. Полякова, В. Рабиновича.

Мета. У статті на основі загальної характеристики університетської освіти як соціально-культурного явища середньовічної Європи розглянемо механізми становлення професійно-педагогічної діяльності як особливого мистецтва педагогічної дії.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, в античні часи не існувало передумов для масштабного розгортання вищої освіти університетського типу: на основі домінування сільського господарства відсутність універсальної релігії (християнства), масового випуску фахівців, світської влади (відрив політичної влади від релігії), детальної спеціалізації знання [1].

Культура європейського середньовіччя, що виникла на уламках Римської імперії, визначила нові напрями у розвитку освіти. Їх майбутнє визначали три сили.

Перша з них – це *традиції греко-римської культури*, що поступово занепадали. Вони зберігались у небагатьох культурних центрах, де в античних храмах, бібліотеках і художніх майстернях ще залишалися їх паростки. Серед прибічників таких традицій були високоосвічені люди, але нових ідей, які б змогли завоювати широке визнання, на основі еллінізму вони виробляти вже не могли.

Другою силою був *дух варварства*, носіями якого стали народи, що заселяли провінції римської імперії, а також ті, що нападали на неї ззовні. Ідеали й цінності античного світу були їм чужі і незрозумілі. Якби їм вдалося не тільки розгромити римську державу, але й запровадити у ній свій спосіб життя, то Європа стала б місцем перебування диких орд напівкочових народів, антична культура зникла так, як це відбулося з культурою стародавнього Єгипту. Але дух варварства не мав серйозних можливостей укріпитися на європейській території: духовний світ варварських народів був досить примітивним і бідним, він не зміг протистояти більш розвиненим формам духовного життя, які привніс у свої провінції Рим. Франки, англи, готи, вандали, лангобарди, нормани хвилями насувалися на європейські землі, але, завойовуючи їх, змішувались з місцевим населенням і більше переймали від нього звичаї і віру, ніж поширювали свої.

Християнство було третьою й самою могутньою силою, що визначала шлях культурного розвитку Європи. Від іудаїзму воно успадкувало не тільки ідею Єдиного Бога (монотеїзм) і Старий Заповіт, але й елементи стародавніх східних культів, які лягли в основу його догматів. Водночас, вчення Ісуса Христа формувало у свідомості людей принципово нові гуманістичні установки. Таким чином, християнство було свіжою течією, здатною вдихнути нове життя у культуру Європи. Проте ця перемога була нелегкою. У самому християнстві була ціла низка напрямів, що так чи інакше віддзеркалювала вплив переможених ним сил. Досить згадати, що в цій боротьбі християнські богослови змушені були включити ідеї античної філософії у свої догмати, серед яких, наприклад, міркування філософа Філона Олександрійського про природжену гріховність людини, необхідність порятунку душі за допомогою аскези та страждання, положення його вчення про Логос, що розвивало погляди іудейської релігії на месію: за Філоном, ім'я месії – Логос (у перекл. з грецької – слово), сам месія й є Богом [2].

Тривала й уперта боротьба з греко-римським і варварським язичеством придала специфічну зовнішність середньовічному християнству й усій започаткованій на його постулатах середньовічній культурі. Християнство вивело народи Європи із варварського стану, але за таких умов саме по-варварськи розправлялося зі своїми супротивниками. Воно відкидало античні ідеали мудрості, краси, проповідуючи нікчемність розуму людини, гріховність її плоті.

© Сидорчук Н. Г., 2012

Богослови підкреслювали недовіру до людського розуму, пріоритет віри над розумом. Античне возвеличення розуму було замінено його приниженням. Наслідком цього став розквіт ірраціоналізму і містики. Середньовічна людина керувалася у житті не стільки логічними міркуваннями, скільки догматичними установкам, більше довіряла таємничим знакам і символам, містичним провидінням і розповідям, аніж власному критичному мисленню. Уся природа здавалась їй символом вищого невидимого світу. Символом всесвіту вважався церковний храм – "дім Божий", купол якого сприймався як небесна сфера, портал – як "небесні ворота" тощо. Таємний символічний зміст надавався окремим речам і магічним діям. Вважалося, що зображені речі чи виголошені слова мають особливу чудодійну силу. Так, уже у ранніх християн особливого значення набуває зображення риби – з тієї причини, що у грецькій мові слово риба складається з літер, з яких починається п'ять слів: Ісус Христос, син Божий, спаситель. Люди жили у атмосфері чуда, що сприймалося ними як реальність. Самостійно мисляча особистість була розвинена відносно слабко, колективна свідомість домінувала над індивідуальною.

Церква категорично засуджувала античний культ тіла як гріховний, вимагаючи піклуватися про душу, а не про тіло. Замість цього вона проголошувала культ аскетизму, який став характерною рисою середньовічної культури. Прославлялися пустельники, які відмовлялися від будь-яких чуттєвих задоволень. Особливо гріховними вважались сексуальні насолоди. Середньовічна церква допускала їх лише заради народження дітей. Уже сам вигляд оголеного тіла викликав у віруючих обурення. Середньовічний ідеал краси принципово відрізняється від того, який постає перед нами у грецьких статуях: худа, площинна постать з тонкими руками й ногами, вузькими опущеними плечима й виснаженим обличчям, на якому виділяються очі з поглядом, спрямованим у невідомий духовний світ.

Шанобливе ставлення до грецької науки і заперечення античної чуттєвості, християнське милосердя і жорсткі переслідування єретиків і язичників, витончені богословсько-схоластичні дискусії про таємниці християнського вчення і непроглядне неуцтво народу, для якого ця мудрість не мала абсолютно ніякого значення, варварська зневажливість до людської особистості та християнська опіка щодо спасіння душі – все це зумовило появу химерної суміші, що складала зміст релігійної свідомості в епоху Середньовіччя [3: 102-104].

Понад п'ятсот років ("темні століття", як інколи називають VI-X ст.) тривав період становлення нової культури: всі відповіді на запитання людина шукала тільки у Божественному одкровенні, не заглиблюючись у людську природу, в особливості людського мислення, психіки, проблеми їх розвитку.

Однак завдяки непересічним особистостям, що показали здатність широко мислити і рішуче діяти в ім'я великих цілей, відбувалася низка визначальних реформ, до числа яких відносять й реформи в освіті, а 1000-й рік умовно визначають віхою її зрілості. Саме з XI ст. бере початок університетська освіта Європи, яка протягом тривалого часу визначає духовний розвиток середньовічного суспільства, акумулюючи всі його найбільш характерні досягнення й розвиваючи їх далі [4: 137-139].

Середнім вікам не було відоме те значення університету, яке використовують на сучасному етапі розвитку суспільства. У середні віки термін "universitas" означав не універсальність навчання, а будь-який організований союз, всяку корпорацію. Для їх позначення застосовувався також термін "corpus" (колегія). Університетська вчена спільнота – аналог цеху середньовічних ремісників: школяр – учень, бакалавр – підмайстер, магістр чи доктор – майстер. Такі об'єднання включали людей із спільними інтересами і незалежним правовим статусом, існували як своєрідні корпорації вчителів-магістрів та учнів-школярів – учнівсько-вчительське, вчене братство, згуртоване в корпорацію [5: 34-35].

У цей час з поняттям університет пов'язують уявлення про вищий навчальний заклад, який, реалізуючи вільне викладання і розвиток усіх галузей науки (universitas litterarum), незалежно від їх практичного застосування, користується широким самоврядуванням і надає студентам значного простору у виборі своїх наукових занять.

У історіографічній і педагогічній літературі виділяються суттєві характеристики середньовічного університету як соціального інституту.

Спочатку університет існує під впливом провідних соціальних інститутів – *церкви та держави.* Однак поза внутрішньою та зовнішньою політикою університетської спільноти система цінностей і нормативів середньовічного університету базується на поєднанні навчання, дослідження і виховання. Саме таке поєднання забезпечило університетам стійкість, життєздатність та значимість у епоху середньовіччя й у наступні періоди історії [6: 6].

Специфікою університету, його інституційною сутністю вже у цей час стає *поєднання викладання з дослідженням.* У середньовічному університеті дослідження виявляється тотожнім навчанню, оскільки постійний пошук та визначення прихованого смислу, тлумачення символів розглядається як обов'язкова цільова установка, пізнавальна форма [7: 15-16].

Виховання, в якості останньої складової університетської освіти, визначалося ціннісними орієнтирами епохи, уявленнями про сутність і призначення людини у межах середньовічної культури. Принципи виховання студентів стають тісно пов'язаними з ціннісними установками академічної етики, що сприяє розвитку інтелекту, закріпленню ставлення до наукового знання як до суспільного блага, а до індивіда – як до найвищої цінності [6: 7].

Університети як феодальна цехова структура (товариство, присяга, регламентація й монополізація праці, виробництва) створювалися з метою організації регулярної підготовки вчителів граматики, риторики, логіки та стали першим кроком у ліквідації масової неграмотності населення Європи [8]. Тому до викладацької діяльності готували всіх студентів та розглядали її як особливу мистецьку дію.

Підготовка розпочиналася зі вступу на один із чотирьох факультетів університету. "Молодший", або "артистичний" (від лат. "ars" – мистецтво) – був найбільш численним, вважався факультетом загальноосвітнім із терміном навчання 5-7 років, протягом яких студенти вивчали "сім вільних мистецтв". До нього вступали практично всі бажаючі. На три "старших" факультети (медичний, юридичний, богословський) з терміном навчання 5-6 років приймали лише після закінчення "артистичного".

Загалом, навчання мало приблизно такий вигляд. До п'ятнадцяти років хлопець навчався латині, читання, письма та рахунку в монастирській чи міській школі. Після закінчення школи він – учень університетського магістра загальноосвітнього факультету, тобто "семи вільних мистецтв". Це навчання тривало впродовж двох років. Юнака вчили Аристотелевій логіці та фізиці, залучали до участі у студентських диспутах, а потім випробовували на ступінь бакалавра. На наступних етапах, після отримання ступеня бакалавра, зміст навчання зберігав гуманітарну спрямованість та був орієнтований на інтелектуальний розвиток слухачів.

Наступні два роки відводилися на слухання лекцій з метафізики, психології, етики, політики (знову ж таки за творами Аристотеля), вивчалися космологія та математика [9: 1].

Далі студент починав учителювати. Він ставав помічником магістра, що веде диспути, виступаючи у ролі опонента. Результат цієї праці – іспит на ступінь ліцензіата. Перша лекція у новій якості – і він уже магістр мистецтв. Ще два роки молодший викладач навчає студентів, продовжуючи навчатися сам. Двадцять один рік – початок кар'єри магістра та шість років університетської науки. Паралельно з обов'язковою дворічною викладацькою діяльністю давався дозвіл на прослуховування курсу певного "старшого" факультету, де існували свої правила іспитів, свої вікові межі. Після іспитів одержували ступінь магістра права, медицини, теології. Але, щоб навчати теології, необхідно було досягти 34-річного віку, а також навчатися попередньо протягом восьми років. Навчатися на богословському факультеті було найважче. Одних тільки бакалаврів необхідно було одержати трьох видів: бакалавр Біблії, бакалавр сентенції та повний бакалавр [9].

Студентам із ступенем магістра після здачі кваліфікаційного екзамену (ius ubigue docendi) надавалося право викладання в європейських університетах. Для отримання вищого звання "доктора наук" необхідно було закінчити повний курс навчання в університеті (11-15 років).

Отже, весь час університетської науки витрачався на оволодіння майстерністю навчати. Навчати Смислу й навчатися Смислу. Це й є домінантою інтелектуального – ученого Середньовіччя [9].

Навчаючи вчитися – формула середньовічної освіти. Сьогоднішній учень – завтра вчитель, сам був не проти повчитися на вченого Майстра, наприклад, у славетного Абеляра, який залишив Собор Паризької Божої Матері та пішов по Європі навчати: вчити вчорашніх учителів [9].

Ієрархізована, багатоступенева структура університетської освіти, що передбачала спадкоємність і обов'язковість проходження студентами кожного з попередніх ступенів, уже в епоху середньовіччя визначала не тільки механізм внутрішньої організації університетської освіти, але й шляхи підготовки викладацького складу. Виваженість таких кроків й обумовлювала мистецтво педагогічної дії.

Висновки. Підводячи підсумки характеристики періоду середніх віків у контексті досліджуваної проблеми варто зазначити: організаційні умови діяльності середньовічних університетів свідчать, що професійно-педагогічна підготовка майбутніх фахівців різних галузей знань у них (у тому числі й викладачів університетів) загалом здійснювалася невербальним шляхом:

- через систему невербальних знань – таких, що не мають чіткого словесного вираження, письмового пояснення, теоретичного обґрунтування та базуються на інтуїтивному ресурсі фахівця (власне викладача університету), його практичному досвіді;
- застосуванням майбутнім фахівцем отриманих невербальним шляхом педагогічних знань у безпосередній практичній педагогічній діяльності під безпосереднім керівництвом наставника – викладача університету;
- обов'язковим залученням студентів університетів до педагогічної діяльності у межах отримання наукового ступня (незалежно від змісту майбутньої професійної діяльності: викладацька, наукова тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лавриненко-Омецинская Е. "Университет" – это должно звучать гордо [Електронний ресурс] / Е. Лавриненко-Омецинская // С. Зеркало недели. – 2003. – № 44 (469). – Режим доступу : http://iic.dgtu.donetsk.ua/russian/ovs/lavr.htm – 30.09.2006 г.
2. Філон Олександрійський [Електронний ресурс] / С. Вікіпедія. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%BD_%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9.
3. Подольська Є. А. Культурологія : [навч. посібник] / Подольська Є. А., Лихвар В. Д., Іванова К. А. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 288 с.
4. Антонова О. Є. Обдарованість : досвід історичного та порівняльного аналізу : [монографія] / О. Є. Антонова. – Житомир : Житомир. держ. ун-т, 2005. – 456 с.
5. Історія педагогіки / [за ред. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк]. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 1999. – 336 с.
6. Глузман А. В. Профессионально-педагогическая подготовка студентов университетов : теория и опыт исследования : [монография] / А. В. Глузман. – К. : Поисково-издательськое агенство, 1998. – 252 с.
7. Ладыжец Н. С. Университетское образование : идеалы, цели, ценностные ориентации / Н. С. Ладыжец. – Ижевск : Из-во Удмурт. ун-та, 1991. – 84 с.
8. История болонского университета [Електронний ресурс] / С. Поларком. – Режим доступу : http://home.polarcom.ru/vvtsv/ref2003/rm302.htm – 16.11.2006 г.

9. Рабинович В. Л. Исповедь книгочея, который учил букве, а укреплял дух / В. Л. Рабинович. – М. : Книга, 1991. – 498 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Lavrinenko-Ometsinskaia E. "Universitet" – eto dolzhno zvuchat' gordo ["University" – this Must Sound Proud] [Elektronnyi resurs] / E. Lavrinenko-Ometsinskaia // S. Zerkalo nedeli [S. Week's Mirror]. – 2003. – № 44 (469). – Rezhym dostupu : http://iic.dgtu.donetsk.ua/russian/ovs/lavr.htm. – 30.09.2006 g.
2. Philon Oleksandriiskii [Elektronnyi resurs] // S. Wikipedia [S. Wikipedia]. – Rezhym dostupu : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%BD_%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9. – 23.08.2011 r.
3. Podolskaia E. A. Kul'turologiia [Culturology] : [navch. posibnyk] / Podols'kaia E. A., Lykhvar V. D., Ivanova K. A. – K. : Tsentr navchal'noi literatury, 2003. – 288 s.
4. Antonova O. E. Obdarovanist' : dosvid istorychnogo ta porivnial'nogo analizu [Giftedness : the Experience of the Historical and Comparative Analysis] : [monografiia] / O. E. Antonova. – Zhitomir : Zhitomir. derzh. un-t, 2005. – 456 s.
5. Istoriia pedagogiki [The History of Pedagogy] / [za red. M. V. Levkivs'kogo, O. A. Dubaseniuk]. – Zhitomir : Zhitomir. derzh. ped. un-t, 1999. – 336 s.
6. Gluzman A. V. Professional'no-pedagogicheskaia podgotovka studentov universitetov : teoriia i opyt issledovaniia [University Students' Professional-Pedagogical Preparation] : [monografiia] / A. V. Gluzman. – K. : Poiskovo-izdatel'skoe agenstvo, 1998. – 252 s.
7. Ladyzhets N. S. Universitetskoe obrazovanie : idealy, tseli, tsennostnye orientatsii [The University Education : Ideals, Purposes, Axiological Orientations] / N. S. Ladyzhets. – Izhevsk : Iz-vo Udmurt. un-ta, 1991. – 84 s.
8. Polarkom S. Istoriia bolonskogo universiteta [The History of the Bologna University] [Elektronnyi resurs] / S. Polarkom. – Rezhym dostupu : http://home.polarcom.ru/vvtsv/ref2003/rm302.htm – 16.11.2006 g.
9. Rabinovich V. L. Ispoved' knigocheia, kotoryi uchil bukve, a ukreplial dukh [The Book Lover's Confession, Who Taught with a Letter, but Strengthened the Spirit] / V. L. Rabinovich. – M. : Kniga, 1991. – 498 s.

Матеріал надійшов до редакції 30.08. 2012 р.

Сидорчук Н. Г. Средневековый университет: искусство педагогического действия.

В статье на основе общей характеристики университетского образования как социально-культурного явления средневековой Европы рассмотрены механизмы становления профессионально-педагогической деятельности как особого вида искусства педагогического действия. Сделан вывод о том, что организационные основы деятельности средневековых университетов обеспечивали подготовку учительских кадров невербальным путем: через систему невербальных знаний, непосредственного участия в практической педагогической деятельности под руководством наставника, привлечением студентов к педагогической деятельности в процессе получения научной степени.

Sydorchuk N.G. A Medieval University: the Art of the Pedagogical Action.

The article considers on the basis of the general description of the university education as the social cultural phenomenon of the medieval Europe the mechanisms of becoming the professional and pedagogical activity as a special type of the art pedagogical action. The conclusion is made as to the organizational condition of the activity of the medieval universities that have provided the teaching personnel training with non-verbal means: through the system of the non-verbal knowledge, direct participating in the practical pedagogical activities under the tutor's direction, by bringing the students to the pedagogical activities within the frames of receiving the scientific degree.